

ЗОНЕ БЕЗ НУКЛЕАРНОГ ОРУЖЈА

Апстракт

У одсуству потпуне забране нуклеарног оружја, државе у појединим регионим створиле су зоне без нуклеарног оружја. До сада је то учињено у: а) Латинској Америци и Карибима; б) јужном Пацифику; в) југоисточној Азији и г) Африци. Стварањем бројних обавеза за државе уговорнице и установљењем верификационих мера створен је систем који државама региона онемогућава да поседују нуклеарно оружје нити да врше неке радње које би томе допринеле. Протоколима уз уговоре којима су установљене зоне без нуклеарног оружја створене су обавезе у погледу нуклеарног оружја и за нуклеарне силе и државе које су одговорне за поједине територије у овим регионима, чиме се осигурава потпуно одсуство овог оружја из наведених региона.

Кључне речи: нуклеарно оружје, разоружање, регионални уговори, верификационе мере.

І. УВОД

Упоредо са јачањем трке у наоружавању и уз стално развијање нових врста нуклеарног оружја расту и напори за ограничењима ове врсте оружја. Пошто на универзалном плану не постоји ни један уговор којим је нуклеарно оружје изричито забрањено, стога су појачани напори да се барем из неких делова света искључи нуклеарно оружје. Ти напори су дали резултата, тако да је до сада створено неколико зона без нуклеарног оружја које обухватају поједине регионе у свету. Поред тога, нуклеарно оружје је искључено и из одређених пространстава са

¹ Асистент на Правном факултету у Нишу

специфичним положајем у међународном праву.² Међутим, с обзиром на своје специфичности, та ограничења неће бити предмет разматрања у овом раду.

II. ПОЈАМ ЗОНА БЕЗ НУКЛЕАРНОГ ОРУЖЈА

У теорији не постоји потпуна сагласност око термина који треба користити када су у питању средине из којих је искључено нуклеарно оружје. Тако се за те средине употребљава термин "безатомске зоне"³ који је преузак с обзиром на више врста нуклеарног оружја.⁴ За означавање ових средина користи се и термин "денуклеарна зона"⁵ или "ненуклеарна"⁶ зона, али ни ови термини нису адекватни због тога што у тим зонама употреба нуклеарне енергије није потпуно искључена, она се и даље може користити али само у мирољубиве сврхе. Због свега тога за означавање средина у којима је забрањено постојање и употреба нуклеарног оружја најадекватнији је термин зоне без нуклеарног оружја (nuclear weapon free zones - NWFZ).

Зону без нуклеарног оружја можемо одредити као "подручје које је тачно демилитаризовано у међународном уговору, којим је с тога територија одстрањено било какво атомско и нуклеарно оружје".⁷ За установљење зоне без нуклеарног оружја потребно је постојање шест елемената: (а) иницијативе за стварање зоне једино могу потицати од држава које се налазе у тој зони; (б) инструмент стварања тих зона мора да буде уговор; (в) у тим зонама мора постојати потпуно и тотално одсуство нуклеарног оружја; (г) неопходно је да се у зони

² То су следећа пространства: Антарктик, космос и дно мора и океана и њихово подземље.

³ Р. Вукадиновић: Зоне без нуклеарног оружја, Загреб, 1979, стр. 30.

⁴ Зависно од тога на који начин се долази до нуклеарне енергије нуклеарно оружје се дели на атомско, термонуклеарно и неутронско. Можемо видети да је атомско оружје само једна врста нуклеарног оружја тако да се израз "безатомска зона" не би односио на остале две врсте нуклеарног оружја. Више о појму и врстама нуклеарног оружја видети: М. Старчевић: Нуклеарно оружје и међународно право (магистарски теза), Београд, 1987, стр. 3-18. и Н. Раичевић: Правила о средствима раговања у савременом међународном хуманитарном праву (магистарски теза), Ниш, 2000, стр. 139-146.

⁵ С. Авромов- М. Крећа: Међународно јавно право, Београд, 1988, стр. 536.

⁶ О. Шуковић: Трка у наоружавању и мере разоружања, Београд, 1988, стр. 143-158.

⁷ Р. Вукадиновић: *op. cit.*, стр. 40.

установи верификациони и контролни систем за постојећа нуклеарна постројења; (д) зона без нуклеарног оружја мора бити призната од стране Генералне скупштине УН, и (ђ) границе зоне морају бити јасно одређене.⁸

За постојање зона без нуклеарног оружја није довољна само воља држава тог региона већ и сагласност постојећих нуклеарних сила. За стварање тих зона нуклеарне силе су поставиле три услова:⁹ (а) да се прецизно утврде границе зоне; (б) да државе односног подручја преузму обавезу да ни једној трећој сили неће давати било какве привилегије или повластице у погледу наоружања или складиштења оружја на том подручју, и (в) земље односног подручја морају пружити чврсте гаранције да ће савесно испунити обавезе које произилазе из уговора о стварању тих зона.

Установљењем зона без нуклеарног оружја остварују се две врсте циљева:¹⁰

а) непосредни циљ, јачање безбедности држава чланица путем потпуне забране нуклеарног оружја у тој зони, и

б) коначни циљ, потпуно нуклеарно разоружање у свету.

Први план за стварање зоне без нуклеарног оружја везује се за предлог пољске владе из 1957. године који је предвиђао стварање такве зоне у централној Европи. Тај предлог био је познат под именом "план Рапацки" (према тадашњем министру иностраних послова Пољске) и Пољска је њиме хтела да избегне нуклеаризацију западне Немчке као и да спречи размештање совјетског нуклеарног оружја на својој територији. Према плану та зона без нуклеарног оружја требала је да обухвата Пољску, Чехословачку, ДР Немачку и СР Немачку. У стању политичких односа какви су били педесетих година "план Рапацки" није могао постати предмет озбиљнијих међународних преговора.¹¹ Негативан став о тој идеји изнели су и САД и СССР. Међутим, сама идеја стварања зоне без нуклеарног оружја, као и неколико елемената из тог плана, били су значајни приликом каснијих установљења зона без нуклеарног оружја, а нарочито приликом стварања прве такве зоне у Латинској Америци. До сада су установљене четири зоне без нуклеар-

⁸ E. Román-Morey: Precursor of Other Nuclear-Weapon-Free Zones, Nuclear-Weapon-Free Zones in 21st century, New York and Geneva, 1997, pp. 12-13.

⁹ С. Аврамов-М. Крећа: *op. cit.*, стр. 536.

¹⁰ E. Román-Morey: *op. cit.*, p. 11.

¹¹ Више о "плану Рапацки" видети Р. Вукадиновић: *op. cit.*, стр. 64-79.

ног оружја и то у: (а) Латинској Америци и на Карибима; (б) јужном Пацифику; (в) југоисточној Азији, и (г) Африци. Поред ових постоје предлози за стварање зона без нуклеарног оружја и у другим деловима света. Тако се предлаже стварање зоне без нуклеарног оружја у централној и источној Европи, на Средњем истоку, на Балкану, северној Европи, јужној Азији и централној Азији.¹²

III. ЗОНА БЕЗ НУКЛЕАРНОГ ОРУЖЈА У ЛАТИНСКОЈ АМЕРИЦИ И НА КАРИБИМА

Током кубанске ракетне кризе 1962. године Бразил је поднео у Генералној скупштини УН нацрт резолуције о стварању зоне без нуклеарног оружја у Латинској Америци, али тај нацрт није стављен на гласање. Потом, 1963. године, на иницијативу Мексика, шефови влада Боливије, Бразила, Чилеа, Еквадора и Мексика на заједничком састанку издали су декларацију којом подржавају стварање вишестраног латинскоамеричког споразума којим би се на том континенту створила зона без нуклеарног оружја. Следеће године Генерална скупштина УН донела је резолуцију којом је дала подршку тој идеји.¹³ Након тога отпочели су преговори о уговору којим ће се створити зона без нуклеарног оружја и ти преговори су окончани 14. фебруара 1967. године када је потписан Уговор о забрани нуклеарног оружја у Латинској Америци, познат и под именом Уговор из Тлателолка.¹⁴

Уговор се састоји из преамбуле 31 члана и 2 додатна протокола. Циљеви Уговора, наведени у преамбули, су регионални и глобални. С једне стране, уговор је усмерен на елиминисање трке у наоружавању нуклеарним оружјем у региону што ће уштедети народима Латинске Америке трошење њихових ограничених средстава на нуклеарно оруж-

¹² О предлозима за стварање зона без нуклеарног оружја у овим регионима више види: Р. Вукадиновић: *op. cit.*, стр. 91-155; UNIDIR: *Nuclear-Weapon-Free Zones in 21st Century*, New York and Geneva, 1997, pp. 65-108.

¹³ S. González Galávez: *Thirty Years of Experience Towards the Consolidation of the First Nuclear-Weapon-Free Zone in the World, Nuclear-Weapon-Free Zones in the 21st Century*, New York and Geneva, 1997, p. 3.

¹⁴ Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America; текст уговора доступан на URL <<http://www.OPANAL.org>>.

је и истовремено их сачувати од евентуалног напада нуклеарним оружјем. С друге стране, Уговор је замишљен као чинилац који ће знатно допринети постизању општег и потпуног нуклеарног разоружања.

Уговор из Тлателолка тачно прецизира шта се има сматрати нуклеарним оружјем, па се тако у чл. 5 каже да се под "нуклеарним оружјем сматра свака направа која је у стању да ослободи нуклеарну енергију на неконтролисан начин и која има скуп карактеристика које су својствене за коришћене те енергије у војне сврхе". Транспортна средства или средства за лансирање тих направа нису укључена у ову дефиницију, уколико су одвојена од направа и не представљају њихов саставни део.

Уговором (чл. 3) одређена је и територија на којој се простире важење уговора и она обухвата поред копнене територије страна уговорница и територијално море, ваздушни простор и сваки други простор изнад њихове територије у коме државе врше сувереност сагласно сопственом законодавству.

Државе уговорнице преузеле су обавезу да ће нуклеарни материјал и нуклеарна постројења користити једино у мирољубиве сврхе и да ће свака држава на својој територији спречити и забранити "експериментисање, употребу, израду, производњу или набавку нуклеарног оружја, директно или посредно". Забрана се такође односи на "пријем, ускладиштење, инсталирање, размештање и поседовање нуклеарног оружја на било који начин". Државе уговорнице даље су се обавезале да се "уздрже од ангажовања, подстицања или наређивања или учествовања на било који други начин у тестирању, употреби, производњи, поседовању или контроли нуклеарног оружја".¹⁵

Из напред наведених забрана може се уочити да се међу њима не налази изричита забрана транзита нуклеарног оружја преко територије страна уговорница, што представља недостатак Уговора. Као разлог непостојања експлицитне забране транзита може се навести захтев појединих нуклеарних сила да ће подржати идеју о једном таквом уговору једино ако он не буде забрањивао транзит нуклеарног оружја.¹⁶ Приликом прихватања додатних протокола уз Уговор из Тлателолка САД и Француска дале су декларацију о разумевању у којој истичу да свака држава на основу своје суверености има право да дозволи или

¹⁵ Све ове основне забране утврђене су чланом 1 Уговора.

¹⁶ S. González Gálavez: *op. cit.*, p. 4.

одбије транзит нуклеарног оружја преко своје територије, док је Совјетски савез изнео став да је дозвола било које врсте транзита нуклеарног оружја у супротности са циљевима Уговора. Кина верује да је транспорт нуклеарног оружја преко територије Латинске Америке забрањен.¹⁷ Уговором из Тлателолка такође није забрањено постављање направа и средстава која служе као подршка за употребу нуклеарног оружја, као што су комуникациона средства, средства за осматрање, средства за прикупљање информација, навигационе инсталације и сл.

Забрана нуклеарног оружја на тлу Латинске Америке не утиче на могућност употребе нуклеарне енергије у мирољубиве сврхе. Чак је у преамбули Уговора истакнуто да је неопходно пожељно коришћење нуклеарне енергије у мирољубиве сврхе, како би се унапредио привредни и друштвени развој Латинске Америке. На плану мирољубивог коришћења нуклеарне енергије стране уговорнице могу сарађивати са другим државама, како из истог региона тако и са свим осталим државама, али су дужне да о томе обавесте OPANAL и Међународну агенцију за атомску енергију. Под контролом ове две организације државе чланице могу вршити чак и нуклеарне експлозије у мирољубиве сврхе, укључујући експлозије које укључују направе сличне онима које се користе код нуклеарног оружја (чл. 18).

Уговор из Тлателолка предвиђа и систем контроле који треба да обезбеди поштовање преузетих обавеза. За остварење тог задатка створена је посебна међународна организација под именом Агенција за забрану нуклеарног оружја у Латинској Америци (Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America - OPANAL). Чланство Агенције чине све државе Уговорнице, а главни органи су: Општа конференција, Савет и Секретаријат. Поред OPANAL-а и Међународна агенција за атомску енергију има одређена овлашћења у вези са утврђивањем поштовања Уговора. Државе уговорнице дужне су да подносе редовне извештаје Латинскоамеричкој агенцији као и ИАЕА о томе да се на њиховој територији нису обављале делатности које су Уговором забрањене. Осим тога, Међународна агенција за атомску енергију и Савет OPANAL-а имају право да обаве специјалну инспекцију у случају када постоји сумња да страна уговорница обавља неку забрањену делатност.

¹⁷J. Goldblat: Nuclear-Weapon-Free Zones: A History and Assessment, *The Non-proliferation Review*, Vol. 4, No. 3, 1997, p. 4; чланак доступан на URL <<http://www.cns.miis.edu/npr/43toc.htm>>.

Уговору о стварању зоне без нуклеарног оружја у Латинској Америци придодата су и два протокола која регулишу односе између држава Латинске Америке и држава ван овог подручја. У Додатном протоколу I за државе које *de iure* и *de facto* одговарају за одређена подручја која улазе у латинскоамеричку зону без нуклеарног оружја предвиђене су исте обавезе које су Уговором предвиђене за државе уговорнице. Такве екстра-латиноамеричке државе су САД, В. Британија, Француска и Холандија и све оне су преузеле обавезе из Протокола I и у складу са тим денуклеаризовале територије са тог подручја за које су одговорне.

Протокол II односи се на државе које поседују нуклеарно оружје и за те државе предвиђена је обавеза да поштују статус Латинске Америке као зоне без нуклеарног оружја, да не доприносе на било који начин вршењу аката који би имали за последицу повреду обавеза из чл. 1 Уговора као и да не употребљавају или прете нуклеарним оружјем државама уговорницама Уговора из Тлателолка. Свих пет држава које располажу нуклеарним оружјем ратификовале су Протокол II. Међутим, ове државе преузеле су обавезе из тог Протокола под одређеним условима. Тако су САД и В. Британија резервисале за себе право да поново размотре забрану употребе нуклеарног оружја у односу на државу из зоне без нуклеарног оружја у случају оружаног напада који је та држава извршила уз подршку или помоћ неке нуклеарне силе. Сличну формулацију дао је и Совјетски савез, док је Француска истакла да обавеза неупотребе нуклеарног оружја не представља препреку за остварење права на одбрану које јој припада на основу Повеље УН.¹⁸

Уговором из Тлателолка је предвиђено да ће он ступити на снагу за све државе које га ратификују, под условом да га ратификују све државе укључене у зону, да релевантне државе ратификују додатне протоколе и да све државе уговорнице закључе уговоре о контролним мерама са ИАЕА. Пошто је наведени услов за ступање на снагу доста строг, државама се допушта да се одрекну ових захтева у целини или делимично, што је у пракси доста често и коришћено. Уговор не дозвољава стављање никаквих резерви, али државе могу отказати уговор ако су по њиховом мишљењу наступиле или могу наступити околности повезане са садржајем Уговора или додатних протокола које погађају њихове највише интересе или угрожавају мир и безбедност једне или

¹⁸ Ibid, p. 5.

више страна уговорница. Чини нам се да се државама на овај начин даје врло једноставна могућност отказа уговора при чему процена да ли постоје разлози за отказ лежи једино на држави која жели отказ.

Уговор из Тлателолка је измењен 1990. године када је у званични назив уговора дадата реч "и Кариба" са циљем да се и земље енглеског говорног подручја Кариба инкорпорирају у зону без нуклеарног оружја. Поред тога, 1992. године на иницијативу Аргентине, Бразила и Чилеа измењени су чланови Уговора који се тичу верификације. У складу са тим изменама ИАЕА има искључиво овлашћење да спроводи посебне инспекције. Улога Савета ОРНАЛ-а сведена је на подношење захтева Међународној агенцији за атомску енергију да активира механизам инспекције. Оваква измена може представљати несретан преседан за будуће уговоре овог типа. Неке земље у регионима међународних тензија нерадо ће у потпуности поверити заштиту њихових виталних интереса некој међународној организацији, чак ако је у питању и тако високоуважавана организација као што је ИАЕА.¹⁹

До сада су Уговор из Тлателолка потписале све 33 суверене државе Латинске Америке и Кариба док га је 32 ратификовало.²⁰

IV. ЗОНА БЕЗ НУКЛЕАРНОГ ОРУЖЈА У ЈУЖНОМ ПАЦИФИКУ

Пресудан утицај на појаву идеје о стварању зоне без нуклеарног оружја у јужном Пацифику дале су француске нуклеарне пробе које су вршене у овом подручју. Најоштрије противљење француским нуклеарним експериментима изражавале су Аустралија и Нови Зеланд. У складу са тим Аустралија је 1983. године изнела предлог за стварање зоне без нуклеарног оружја у јужном Пацифику и тај предлог проследила је Јужнопацифичком форуму. После спроведених преговора између држава тог региона 6. августа 1985. године у Раротонги је потписан Уговор о ненуклеарној зони у јужном Пацифику, који се још зове и Уговор из Раротонге.²¹ Овај Уговор састоји се из 16 чланова, 4 анекса и 3 протокола.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Једино Куба није извршила његову ратификацију; Видети: E. Román-Morey: *op. cit.*, p. 10

²¹ South Pacific Nuclear Free Zone Treaty; текст уговора доступан на URL <<http://www.unog.ch/frames/disarm/distreat/warfare.htm>>.

У чл. 1 Уговора каже се да се под "нуклеарном експлозивном направом сматра свако нуклеарно оружје или друга експлозивна направа способна да ослободи нуклеарну енергију, без обзира на сврху употребе те направе". Као и код Уговора из Тлателолка и према овом Уговору појам нуклеарне експлозивне направе не обухвата транспортна средства или средства лансирања уколико су одвојена од њих и не представљају њихов саставни део. У чл. 2 и Анексу 1 Уговора одређује се географско простирање ове денуклеарне зоне.

Државе уговорнице имају обавезу: (а) да не производе или на неки други начин стичу и поседују било какве нуклеарне експлозивне направе; (б) да не траже или добијају помоћ за производњу или стицање таквих направа; (в) да ни једној држави не пружају помоћ, не подстичу производњу или стицање нуклеарних експлозивних направа. Државе уговорнице такође имају обавезу да на својој територији спрече вршење проба нуклеарних експлозивних направа као и помагање и подстицање таквих проба. Даље, уговорнице имају обавезу да спрече стационирање било каквих нуклеарних експлозивних направа на својој територији као и депоновање радиоактивног отпада у зони примене Уговора.

Овим Уговором, као и Уговором из Тлателолка, није забрањен транзит нуклеарних направа преко подручја примене Уговора. Али, за разлику од латинскоамеричког Уговора у коме се о транзиту уопште не говори, Уговор из Раротонге истиче да је суверено право сваке државе уговорнице да одлучи да ли ће такав транзит дозволити. Међутим, учесталост и трајање транзита није одређено па остаје нејасна разлика између транзита и стационирања нуклеарног оружја.²² Ни овим Уговором није забрањено постављање постројења и објеката који су повезани са употребом нуклеарног оружја и који служе као стратешки системи нуклеарних сила.

Уговором из Раротонге установљен је систем контроле над поштовањем преузетих обавеза и он је регулисан у чл. 8-10 као и у Анексима 2-4. У циљу спровођења контроле образован је Консултативни комитет кога чине по један представник сваке уговорнице. Одлуке у овом органу доносе се консензусом а ако се консензус не постигне онда 2/3 већином. Одређена овлашћења у процедури контроле има и директор Јужнопацифичког бироа за економску сарадњу.

²² J. Goldblat: op. cit., p. 7.

Стављање резерви на уговор из Раротонге није допуштено. Стране уговорнице могу отказати уговор у случају да нека страна уговорница повреди одредбе које су битне за постизање циљева Уговора. Оваква формулација право на отказ чини знатно ужим него што је то случај код Уговора из Тлателолка. За ступање Уговора на снагу тражи се да га ратификује осам држава и да о томе положи инструменте о ратификацији.²³

Протокол 1 односи се на државе које су међународно одговорне за територије у зони јужног Пацифика (Француска, В. Британија и САД)²⁴ и од њих се тражи да на тим територијама поштују све забране које су Уговором установљене за државе тог региона.

Протокол 2 и 3 односе се на пет признатих нуклеарних сила²⁵ и оне су у протоколима поименице наведене. Протоколом 2 признате нуклеарне силе обавезују се да неће користити нуклеарне експлозивне направе нити ће претитити њиховом употребом против држава уговорница уговора из Раротонге, као ни против територија које се налазе у овој зони а за које су одговорне неке друге државе које су прихватиле Протокол 1. Протоколом 3 за нуклеарне силе је установљена обавеза да у јужнопацифичкој нуклеарној зони не врше нуклеарне пробе, било у војне било у мирољубиве сврхе. Мада је Протокол 3 отворен за потпис свим нуклеарним силама, он је пре свега упућен Француској, држави која је у време потписивања Уговора једина вршила нуклеарне пробе у овом региону.

V. ЗОНА БЕЗ НУКЛЕАРНОГ ОРУЖЈА У ЈУГОИСТОЧНОЈ АЗИЈИ

Идеја о установљењу зона без нуклеарног оружја у југоисточној Азији настала је као део Декларације о зони мира, слободе и неутралности која је усвојена 1971. године од стране удружења народа југоисточне Азије (ASEAN). Ово удружење основало је радну групу са циљем реализације идеје о стварању зоне без нуклеарног оружја у том региону. Значајан напредак у том послу постигнут је после затварања

²³ Уговор из Раротонге ступио је на снагу 11. децембра 1986. године.

²⁴ Протокол 1 потписале су све три државе а ратификовале су га Француска и В. Британија док САД до краја 1997. године то нису биле учиниле.

²⁵ Протоколе 2 и 3 потписало је свих пет нуклеарних сила и до краја 1997. године, осим САД све су их ратификовале.

америчке војне базе на Филипинима и јаче подршке САД тој иницијативи ASEAN-а.²⁶ Уговор о зони без нуклеарног оружја у југоисточној Азији потписан је 16. децембра 1995. године у Бангкоку, па се зато још зове и Уговор из Бангкока.²⁷

Као и остали уговори ове врсте и Уговор из Бангкока даје дефиницију нуклеарног оружја, али на нешто једноставнији начин. У чл. 1 стоји да се под нуклеарним оружјем подразумева "свака експлозивна направа која је у стању да ослободи нуклеарну енергију на начин који се не може контролисати". И у овом случају у појам нуклеарног оружја нису укључена средства за транспорт и лансирање тих направа ако су од њих одвојена и ако не представљају њихов саставни део.

Државама уговорницама је забрањено, било у зони било изван ње, да развијају производе или на други начин стичу или поседују нуклеарно оружје, да стационирају или транспортују нуклеарно оружје као и да употребљавају нуклеарно оружје или да врше њим пробе. Државе уговорнице имају обавезу да на својој територији свим другим државама забране предузимање напред наведених радњи, осим транспорта нуклеарног оружја.

Уговором о зони без нуклеарног оружја у југоисточној Азији свакој страни уговорници остављено је да сама одлучи да ли ће дозволити транзит нуклеарног оружја преко своје територије. Ни овим Уговором није забрањено постављање стратешких постројења и направа које су од значаја за употребу нуклеарног оружја од стране држава које њиме располажу.

Уговор из Бангкока ничим не ограничава право држава уговорница да користе нуклеарну енергију у мирољубиве сврхе. Оне су дужне да са Међународном агенцијом за атомску енергију склопе уговор у вези са надгледањем активности које су скопчане са употребом нуклеарне енергије у мирољубиве сврхе. Пре отпочињања сваког програма употребе нуклеарне енергије у мирољубиве сврхе страна уговорница је дужна да испоштује све стандарде препоручене од ИАЕА у циљу заштите здравља и смањења опасности по животе људи и њихову имовину.

Овај Уговор предвидео је и мере које треба да допринесу што потпунијој имплементацији. У ту сврху је основана Комисија за зону без нуклеарног оружја у југоисточној Азији као и Извршни комитет.

²⁶J. Goldblat: *op. cit.*, p. 12.

²⁷ Treaty on the Southeast Asia Nuclear-Weapon-Free Zone; текст уговора доступан на URL < <http://www.unog.ch/frames/disarm/distreat/warfare.htm> >.

Комисија је установљена са циљем да надгледа спровођење Уговора и да обезбеди поштовање његових одредби. Комисија је састављена од представника свих страна уговорница. И Извршни комитет је састављен од представника свих страна уговорница а задаци су му обезбеђење спровођење верификационих мера, одлучивање о спровођењу поступка разјашњења и анкете, формирање анкетне комисије и разматрање њених налаза. Одлуке у Комисији и Извршном комитету доносе се консензусом, а ако се он не може постићи онда 2/3 већином.

Уговором и Бангкока предвиђене су следеће мере контроле:

- мере које предузима ИАЕА у погледу мирољубивог коришћења нуклеарне енергије;
- подношење извештаја од стране држава уговорница Извршном комитету о свим догађајима од значаја за спровођење Уговора као и размена информација између уговорница о питањима од значаја за Уговор;
- тражење разјашњења од стране државе уговорнице у случају постојања сумње у поштовање Уговора, и
- тражење анкете у циљу разјашњења и решења ситуације која је нејасна или изазива сумњу у поштовање Уговора.

Осим ових мера Уговором су предвиђене и мере за отклањање установљених повреда уговорних обавеза. Уколико се установи нека таква повреда, уговорница која је повреду учинила дужна је да у разумном року предузме кораке ради пуног поштовања Уговора. Уколико држава не поступи на тај начин, Извршни комитет ће сазвати седницу Комисије која ће одлучити које ће мере предузети против државе која је повредила уговор. Комисији стоји на располагању и могућност да тај проблем изнесе Међународној агенцији за атомску енергију и, у случају када та ситуација може угрозити међународни мир и безбедност, проблем може изнети пред Савет безбедности и Генералну скупштину УН. И у случају повреде Протокола од стране држава које он обавезује Извршни комитет мора сазвати посебно заседање Комисије како би се одлучило о мерама које ће се преузети.

За ступање Уговора о зони без нуклеарног оружја у јужноисточној Азији на снагу потребно је депоновање седам инструмената о ратификацији или приступању.²⁸ Што се тиче правила о резервама и отказу она су идентична као код Уговора из Раротонге, тј. резерве нису

²⁸ Уговор је ступио на снагу 28. марта 1997. године.

допуштене а отказ је могућ у случају повреде одредаба Уговора које онемогућавају остварење циља уговора.

Уз овај Уговор постоји само један Протокол који се односи на нуклеарне силе (САД, Русију, В. Британију, Француску и Кину) и он за њих ствара следеће обавезе: (а) да не доприносе било којој активности која представља повреду Уговора; (б) да не користе или прете нуклеарним оружјем против било које стране уговорнице, и (в) да не користе или прете нуклеарним оружјем унутар југоисточно-азијске зоне без нуклеарног оружја. За протоколом друге врсте, који се среће код осталих уговора којим се стварају зоне без нуклеарног оружја, није било потребе јер у зони коју обухвата Уговор из Бангкока ни једна држава нема територије за које је међународно одговорна.

VI. АФРИЧКА ЗОНА БЕЗ НУКЛЕАРНОГ ОРУЖЈА

Након прве нуклеарне пробе у пустињи Сахари Генерална скупштина УН усвојила је резолуцију којом је позвала земље чланице ОУН-а да се уздрже од употребе афричког континента као подручја експериментисања, коришћења, испитивања, складиштења или транспорта нуклеарног оружја и на тај начин Африку учине континентом без нуклеарног оружја.²⁹ Три године касније, Организација афричког јединства (ОАЈ) донела је Каирску декларацију којом се позивају афричке и друге државе да поштују денуклеаризацију континента и том приликом афричке државе изразиле су спремност да се путем међународног уговора обавежу на забрану производње и употребе нуклеарног оружја.³⁰ Међутим, до реалне могућности стварања зоне без нуклеарног оружја на афричком континенту дошло је тек 1991. године када је Јужноафричка република, једина држава у Африци која је поседовала техничке могућности за производњу нуклеарног оружја, приступила Уговору о неширењу нуклеарног оружја.³¹

После вишегодишњих преговора експерти Организација афричког јединства и ОУН-а сачинили су нацрт уговора који је касније

²⁹ U.N. General Assembly Resolution 1652 (XVI), 24 November 1961.

³⁰ I. E. Ayewah: *The Treaty on the Nuclear-Weapon-Free Zone in Africa (The Pelindaba Treaty)*, Nuclear-Weapon-Free Zones in the 21st Century, New York and Geneva, 1997, p. 56.

³¹ E. Román-Morey: *op. cit.*, p. 17.

измењен и допуњен од стране Скупштине ОАЈ. Након тога, 11. априла 1996. године у Каиру је отворен за потпис Уговор о зони без нуклеарног оружја у Африци,³² који се зове још и Пелиндаба уговор (по имену бившег јужноафричког постројења за производњу нуклеарних бојевих глава).³³ Уговор се састоји из 22 члана, 4 анекса и 3 протокола.

Уговор даје исто одређење неклеарне експлозивне направе као и Уговор из Раротонге, тј. под њом подразумева "сваку направу која је у стању да ослободи нуклеарну енергију без обзира на сврхе у које се та направа користи". И овај Уговор у експлозивне направе не сврстава средства за њихов транспорт и лансирање ако су она одвојена од тих направа и не чине њихов саставни део. Чл. 2 Уговора и Анекс 1 одређују подручје ове зоне без нуклеарног оружја.

Стране уговорнице обавезале су се да не производе, истражују, развијају, складиште, стичу, поседују или имају контролу над нуклеарним експлозивним направама. Једино овај Уговор забрањује истраживање и развијање нуклеарних експлозивних направа, док ни један други уговор ове врсте то изричито не чини. Поред ових забрани исти чл. 3 садржи и забрану тражења и добијања помоћи ради вршења напред наведених забрањених активности као и помагање или подстицање било кога на вршење тих активности. У наредном члану прописана је обавеза за државе уговорнице да на својој територији забране стационарање нуклеарних експлозивних направа. Као ни остали уговори овог типа ни Пелиндаба уговор не забрањује транспорт нуклеарних експлозивних направа преко ове зоне, већ је остављено да о томе суверено одлучује свака држава.

Уговором је установљена обавеза за државе уговорнице да не врше нуклеарне пробе, да забране вешења таквих проба на својој територији као и обавеза да не подстичу или помажу вршење нуклеарних проба од стране било које државе на било ком месту. Овим Уговором, као ни једним напред наведеним, није забрањено постављање уређаја и инсталација од значаја за употребу нуклеарног оружја.

Уговором о стварању зоне без нуклеарног оружја у Африци не забрањује се употреба нуклеарне енергије у мирољубиве сврхе већ се државе обавезују да јачају механизме сарадње на том плану, било билатералне, субрегионалне или регионалне. Међународна агенција за

³² Treaty on the Nuclear-Weapon-Free Zone in Africa; текст уговора доступан на URL <<http://www.unog.ch/frames/disarm/distreat/warfare.htm>>.

³³ E. Román-Morey; op. cit., p. 17.

атомаску енергију Уговором је овлашћена да врши надзор над употребом енергије у мирољубиве сврхе и у вези с тим свака држава уговорница дужна је да закључи посебан споразум са ИАЕА. За државе које користе нуклеарну енергију у мирољубиве сврхе прописана је обавеза да спроведу највише стандарде безбедности и физичке заштите нуклеарних материјала, постројења и опреме како би спречиле неовлашћену употребу и руковање. Овај Уговор садржи једну изричиту обавезу, која не постоји у другим уговорима ове врсте, а то је обавеза за државе уговорнице да не предузимају, помажу или подстичу нападе, конвенционалним или другим средствима, који су усмерени против нуклеарних инсталација у афричкој зони без нуклеарног оружја.

Уговор садржи обавезу држава уговорница да пријаве да ли имају капацитете за производњу нуклеарних експлозивних направа. С тим у вези постоји обавеза да се униште све нуклеарне експлозивне направе које су произведене пре ступања уговора на снагу и да се униште сва постројења за производњу тих направа или да се преобрате у постројења за мирољубиве сврхе. Ова одредба има за циљ да отклони сваку сумњу о томе да су можда неки нуклеарни објекти сакривени у Јужноафричкој Републици или да се неке забрањене активности и даље обављају. Оваква одредба представља прецедент за будуће уговоре о стварању зона без нуклеарног оружја којима ће бити обухваћене државе које су на прагу да створе нуклеарно оружје.³⁴

И овај Уговор предвиђа механизам за контролу поштовања преузетих обавеза. За ту сврху основана је Афричка комисија за нуклеарну енергију (African Commission on Nuclear Energy - AFCONE) чије је устројство регулисано у Анексу III, док су њене функције прописане у чл. 12 Уговора. Комисија се састоји од 12 чланова који се бирају на период од три године, а седиште јој је у Јужноафричкој Републици. Државе су дужне да о својим нуклеарним активностима као и о свим осталим питањима од значаја за Уговор, овој Комисији подносе годишње извештаје. Поред тога, у Анексу IV прописана је процедура за подношење жалбе и решавање спорова. У склопу те процедуре свака држава уговорница која сматра да друга уговорница крши обавезе из Уговора може јој поставити питање а ова друга је дужна да у року од 30 дана да разјашњење и тај проблем реши. Уколико до решења не дође уговорница жалбу може проследити Афричкој комисији за нуклеарну

³⁴ J. Goldblat: op. cit., p. 10.

енергију. Комисија ће држави против које је жалба упућена оставити накнадни рок да пружи објашњења. Ако држава то не учини ни у накнадном року Комисија може наредити спровођење инспекције на територији државе против које је жалба поднета. За спровођење инспекције на лицу места Комисија ће се обратити Међународној агенцији за атомску енергију. По окончању инспекције ИАЕА је дужна да Афричкој комисији за нуклеарну енергију достави писмени извештај заједно са својим закључцима. Комисија је дужна да донесе одлуку о томе да ли постоји повреда Уговора и да ту одлуку достави свим државама уговорницима. Уколико постоји повреда уговорних обавеза Комисија ће о томе обавестити Организацију афричког јединства а ова, ако је то потребно, обавестиће о томе Савет безбедности УН.

Поред ове процедуре у коју је укључена ИАЕА у Анексу IV став 5 речено је да "Комисија може такође установити сопствени механизам инспекције" али без икаквог ближег појашњења.

По угледу на предходне уговоре којима су стваране зоне без нуклеарног оружја и овај Уговор садржи протоколе који се односе на државе које се налазе у зони примене уговора. Протокол I и II односе се на државе које поседују нуклеарно оружје тј. САД, Русију, В. Британију, Француску и Кину. Протоколом I ове државе се обавезују да не користе нити прете нуклеарним оружјем било којој држави уговорници или територији која се налази у афричкој зони без нуклеарног оружја. Протоколом II ових пет нуклеарних сила обавезују се да неће вршити нуклеарне пробе, нити ће такве пробе помагати или подстицати било где у оквиру афричке зоне без нуклеарног оружја. Протокол III се односи на државе које су де јуре и де факто међународно одговорне за територије унутар ове зоне без нуклеарног оружја, и ту се конкретно ради о Француској и Шпанији. Ове државе се обавезују да ће на територијама за које су одговорне поштовати све забране које су установљене за државе уговорнице.

За ступање Уговора о зони без нуклеарног оружја у Африци на снагу тражи се депоновање 28 инструмената о ратификацији. Није допуштено стављање резерви али је могуће отказати уговор у случају наступања ванредних догађаја везаних за уговор који могу угрозити највише интересе државе уговорнице.

VII. ЗАКЉУЧАК

И поред тога што је од прве употребе нуклеарног оружја прошло више од пола века још увек није закључен међународни уговор којим је нуклеарно оружје потпуно забрањено. Због тога су поједине државе настојале да бар у својим регионима искључе нуклеарно оружје. Та настојања су довела до стварања зона без нуклеарног оружја. Данас постоје такве четири зоне и то: а) Латинска Америка и Кариби, б) јужни Пацифик, в) југоисточна Азија и д) Африка.

Осим што доприноси повећању безбедности земаља у региону, стварање зона без нуклеарног оружја представља значајан корак ка потпуној елиминацији нуклеарног оружја. Остварењу овог ширег циља доприноси чињеница да су и нуклеарне силе преузеле значајне обавезе постајући стране уговорнице појединих протокола уз уговоре којима су створене зоне без нуклеарног оружја.

Као позитивна страна свих уговора којима су створене ове зоне може се навести установљење ефикасних верификационих мера које треба да допринесу што потпунијем спровођењу уговора. Поред регионалних тела која су установљења за сваку зону без нуклеарног оружја, значајна овлашћења у контроли поштовања уговора дата су и Међународној агенцији за атомску енергију.

Поред наведених позитивних особина постоје и одређене замерке које се могу упутити досадашњим уговорима о стварању зона без нуклеарног оружја. Ове зоне, осим афричке, створане су у оним регионима у којима није постојала велика опасност од нуклеарног оружја. У оним регионима где постоји највећа концентрација нуклеарног оружја стварање таквих зона још увек је далека будућност. Слабост постојећих уговора о стварању зона без нуклеарног оружја огледа се у непостојању јасне забране транзита нуклеарног оружја преко тих зона. Такође, тим уговорима је требало забранити инсталирање било каквих направа и опреме које су везане за употребу нуклеарног оружја (комуникациона средства, средства за осматрање, навигационе инсталације и сл).

У будућности треба настојати да се створи што већи број зона без нуклеарног оружја код којих ће бити отклоњене слабости које су уочене у постојећим уговорима. Међутим, коначни циљ коме треба тежити је закључивање универзалног међународног уговора којим ће нуклеарно оружје бити на изричит начин у потпуности забрањено.

Raičević Nebojša, LLM

NUCLEAR WEAPON FREE ZONES

Summary

Since there is no univerzal plan ban of nuclear weapons, some states have tried at least ways to eliminate nuclear weapons from their regions. These states have achieved this aim by making regional treaty on nuclear weapon free zones. Creating nuclear weapon free zones has two types of objectives. The first is an immediate one the security strengthening of the member States complete prohibition of nuclear weapons within the zone; and the second objective would be complete nuclear disarmament in the world. There have been many ideas about creating nuclear weapon free zones, and they have been created in four regions: a) Latin America and the Caribbean, b) South Pacific, c) Sout-East Asia, d)Africa.

The Treaty on the Prohibition of Nuclear Wepons in Latin America had been made in 1967, and it was changed in 1990 when its effects were extended to the Caribbean. The South Pacific Nuclear Free Zone Threaty, which has eliminated nuclear weapons from this region was made in 1985. The Treaty of Sout-East Asia nuclear weapon free zone signed in Bangkok in December 1995, while the African continent declared nuclear weapon free zone in 1996 when the Treaty on the nuclear weapon free zone in Africa was signed.

In the Treaties mentioned above there have been rights and duties of the member States which should contribute to complete elimination of nuclear weapons from those regions. However, nuclear energy is not completely prohibited in those regions, because it can be used for peaceful purposes.

Beside rights and duties, all Treaties creating nuclear weapon free zones have contained numerous verification measures whose aim is better application of those Treaties.

Beside these nuclear weapon free zone Treaties, which include the duties of the States in these regions, there are some protocols refering to the nuclear powers, as well to the states responsible for some territories in those regions. The complete absence of nuclear weapon in those regions in ensured by creating certain duties for these states, too

Key words: *Nuclear Weapons, Disarmament, Regional Treaty, Verification Measures.*

**РАДОВИ СТУДЕНАТА
НА ПОСЛЕДИПЛОМСКИМ СТУДИЈАМА**

